

LENGYELORSZÁG

CSÓRI SÁNDOR

Irodalmunk rokona

Tadeusz Nowákról készülök rövid tanulmányt írni s erős kézszorítását máris itt érzem a kezemben.

Nem ismerjük egymást igazán, hiszen évente egyszer vagy kétszer találkozzunk csak, és ha beszélgetünk is ilyenkor, kölcsönként nyelven beszélgetünk, de ez az ideiglenes, ez a szakadozott, lebegő viszony őt se zavarja és engem se. Valahogy úgy vagyunk egymással, mint műfordító költők a kezükbe kapott nyersfordítással: elég nekik egy meghökkentő jelző a szövegben, egy-egy bátor szókapcsolat, homályból előlépő metafora és már nemcsak, hogy értik az egész verset, de gondolatban kezdik is fordítani.

Nowaknak is elég megjelennie köztünk, jön vele egész Lengyelország. Hegyei, folyói, irodalma és jelenideje. Jön a múltja, amely visszhangot ver nálunk is és emlékeztet minket magunkra. Sose beszélünk róla, de lehet, hogy apáink az első világháborúban lötték egymást Galiciában s csupán egyetlen golyónak kellett volna máshová röpülnie és mi nem születünk meg ezerkilencszázharmincban és nem oldozhatjuk föl közös szerencsétlenségünket soha. Ezek az „elhallgatások” talán mégjobban összekötnek bennünket, mint egyetértésünk fonalai.

Van ilyen, persze, több is. Az például, hogy költők vagyunk és parasztok egyszemélyben; parasztok és értelmiségiek; világfiak és hagyományörzők ebben a modernnek elkeresztelt, zűrzavaros korban. A gesztusaink talán tegnapiak, de vonzalmaink minden izükben maiak. Nem véletlen, hogy a mi Nagy Lászlónk épp ővele, Tadeusz Nowakkal barátkozott össze a legmélyebben s nemcsak az irodalom, hanem a testi létezés befolyásolhatatlan rokonszenve alapján. Ő az a lengyel, akivel a Menyegző költője napokig elpozaragatna és elcigarettáztatna önfeledten. Ülhetnének akár egy bezárt ablakú szobában, vagy egy diófa alatt, de méginkább egy balladás domb tetején megterített asztal mellett, ahonnét messzire el lehet látni térben és időben: el a káposztáskertek szívéig, a lengyel és magyar katonasírokig, a májusi rétekgig, ahol csikók és lepkék nyargalásznak, sőt még távolabbra is: a székesegyházak mélyén fehérlő márványkoporsóikig, melyeken időről időre vérezni kezdenek a rájuk fektetett kardok.

A kettős portrék nem ismeretlenek az irodalomban, csupán ritkák. Nagy Lászlót és Tadeusz Nowakot én is csak azért ültetem most egymás mellé, hogy arcélük a másiktól még markánsabban föléledjen.

Irodalmárok és történészek sok hasonlóságot mutattak ki eddig a lengyel és magyar irodalom, illetve történelem között. Ott szerepelt a hasonlóságok

kötegében az ország százados földaraboltsága, a nemesség történelmi hivatástudata, az irodalom nemzeti elkötelezettsége, nyújtózkodás Európa magasabb értékeiért és így tovább. Az összevetések izgalma azonban csak a XIX. századra érvényes igazán, a romantika és a forradalmak korára, a XX. században már egyre szaporodnak a különbségek is. Emeljük ki közülük az irodalmat.

Az első világháború utáni lengyel irodalom kinyílik Európa felé, a magyar — a trianoni országvesztés következtében — bezárul. A különféle európai modernizmusok Krakkóban és Varsóban otthonosan mozognak, s lassan átalakítják a műfajokat. Legláthatóbban a költészet és a dráma válfajait. Az úgynevezett nemesi irodalom és szellem ezekben az években engedi át helyét valamiféle nyugtalanabb értelmiségi szellemnek. Kötetlenebb lesz és egzisztencialistább, ha szabad korszerűtlenül használnom az utóbbi fogalmat.

A magyar irodalom a szürrealizmus vagy az expresszionizmus nagy kalandját messziről figyelve, realiztikusabb marad s a klasszikus értékek követője, sáfára. Babits és Németh László, Móricz, Illyés, Szabó Lőrinc, Márai Sándor, Cs. Szabó, Füst Milán a gondolattal kísérleteznek inkább, nem a stílussal és nem a formákkal. S mindenképp közelebbi rokonai Martin du Gardnak és Gide-nek, mint Apollinaire-nek vagy Cocteau-nak. Az izmusokat elfogadható rangon nálunk az irodalomban jóformán csak Kassák képviseli, senki más, hisz József Attila modernsége is összegező, klasszikus modernség csupán, nem az elhíresült avantgardistáké. A magyar irodalom a két háború között továbbra is nemzeti alaphangú irodalom marad, megterhelve történetiséggel, a nemzetből kiszorult rétegek fölfele szálló panaszával, s ezzel párhuzamosan a megváltás görcsös hitével. Társadalmi erőt és reményt ez az irodalom mindenekelőtt a parasztságból merít. Ez a korszak a népi írók rendkívül termékeny korszaka. Egyetlen osztályról, társadalmi rétegről sincs olyan árnyalt képünk, mint a magyar parasztok világáról. Reymont a lengyel parasztságról írva is az értelmiségiekhez beszél. Majdnem ugyanúgy, mint Szabó Dezső az Elsodort faluban, azzal a különbséggel, hogy Reymont inkább romantizálja és finomítja a valóságos helyzetet, s nem mitologizálja, mint magyar kortársa. Nobel-díjas könyve kivételes alkotása a lengyel prózának, de érződik rajta, hogy a szerző lelkesen bár, de idegenként lépett be a falusiak különös univerzumába, és írás közben legalább annyit áldozott a század eleji új romantikának, azaz az irodalmi divatnak, mint amennyit a paraszti világ hiteles fölfedezésének.

Ami a vidéki Lengyelország ábrázolását illeti, Wispianski Menyegzője is fölötte örvénylik ennek az elhanyagolt világnak. A végzet rándul ki benne falura, a hátborzongató nemzeti szellem, s nem pedig a falu mutatkozik be a nemzet szellemének kihívóan.

Tétován modern, de az az érzésem, hogy a híres kísérletek után Tadeusz Nowak eddigi életműve; regényei és versei egyenesen kárpótlásnak számítanak. Messziről figyelve a jelenkori lengyel irodalmat úgy tetszik, hogy szinte ő az egyetlen jelentős író képviselője a parasztságnak. Mintha egyszemélyben ő maga volna a lengyel paraszt, aki költ és mesét is mond közben. Hozzá viszonyítva Herbert és Rózewicz, Brandys vagy Konwiczki városi szellemnek mondható. Elfogultan még arra is hajlok néha, hogy Tadeusz Nowak egész magában annak a népiségnek a megteremtője a lengyel kultúrában, amely különféle változataiban, Jezszenyinnel, Lorcával a magyar Sinka Istvánnal s Nagy Lászlóval fejezett ki valami földből, népből s természetből kisarjadó egyetemességet Európában.

Program és cél lehet ez a népiség számára? Nem hiszem. Inkább adottság, sors és közeg. Olyan közeg, mint a mi Pilinszkyknél a katolicizmus. Tilos közvetlenül, vagyis áttételek nélkül értelmezni. Különösen azért, mert a falu világát maga Nowak is átköltőiesíti. Chagall festményein röpködnek, állnak, ámúlnak, bujdosnak úgy emberek és állatok, ahogy Nowak regényeiben. Fölidéződik bennem egyik leírása a Ha király lesz, ha bakó lesz című könyvéből. Az a jelenet, amelyben a könyv kamasz főszereplői megölik a németekkel együttműködő, kollaboráns postást. A gyilkosság után Piotrek — aki lehet maga a regényíró is — kissé megháborodik az eseményektől. Lövöldözni próbál a vakvilágba s utána pedig iszappal akarja betapasztani a postás hályogosodó szemét. Hogy kijózanítsák, társai meztelenre vetkőztetik s beledobják a folyóba. Piotrek emlékeiben így rögződik ez a jelenet. „Fenekig merültem. Úgy éreztem, hogy nem is a folyóban vagyok, hanem szálegyenes fenyőfa ez s én ágról ágra zuhanok a dértől rozsdás és vörös színre váltott páfrányosba. Amikor iszapot értem a sarkammal, fulladni kezdtem. Elrúgtam magam a fenékről, és nyitott szemmel igyekeztem a fölöttem ragyogó szentjánosbogár felé. A bogár gyorsan növekedett. Amikor már lángoló bőregérezhez volt hasonlatos, úgy éreztem, hogy piros posztó hullik, végekben, a folyó fenekére...”

Sokkal inkább a szürrealizmus közege ez, mint egy fuldokló parasztfiú életöszönének pontos leírása.

Ez az a pont, ahol az olvasó megtorpanhat és megkérdendézheti: ha az imént azt állítottam Reymontról, hogy a Parasztok című regénye elsősorban az értelmiségieknek szól, a szürrealizmussal eljegyzett Nowak regényei ugyan ki másnak szólhatnak, ha nem az értelmiségieknek?

A kérdés jogos, de talán félreértés nélkül megválaszolható. Valóban a paraszti származású Nowak se a parasztoknak ír önmagukról. Nem az ő képzeletük s világlátásuk logikájából indul ki. Őt is az irodalom tartós, „modern divatja” kormányozza. Ez így igaz, de más dolog nézni egy eseményt a kezdetkor, s megint más a lezajlása után. A parasztság társadalmi és történelmi helyzete egészen más volt Reymont korában, mint a világháborúk után vagy mint a rendszerváltozások és a civilizáció nagyarányú térhódítása következtében. Akkor még országok és népek benne éltek egy több ezer éves folyamatban, ma viszont már *utána* vagyunk valaminek.

S ezt az *utánalevést* ismerte föl lélektanilag és közép-európai kultúránk szempontjából is Tadeusz Nowak. A Próféta című regénye mámoros, dühödt, szerelmes leszámolás az örökletesnek hitt életformával. A paraszttal. Egyáltalán magával a szűkre szabott szülőfölddel. Kegyetlen törvényeivel s durva, roncsoló egyetemességével, amellyel minden, parcellájához odakötözött kispasztt kilátástalan harcot vívott folyton, méghozzá egyedül, akár egy egzisztencialista drámában.

A könyv főhőse városba szökik. Egy megszállott menekülő fut az ég alatt, röpköd, sikoltoz örömeiben, hogy elhagyhatta szülőházát, ezt a fából tákoltt örökkévalóságot, de ha világos dombokon és világos városokon táncolna is át, nem tudna többet mondani, mint amit egy szerb költő kortársunk, Milovan Danojlić mond saját nevében: „Megszabadultam a szülőföldemtől: elvesztettem lábam alól a talajt.”

Nowak a Próféta-t a hetvenes évek közepén írja. Nem tudom, ismerte-e Nagy László tíz évvel előbb megszületett Zöld Angyalát, amely lírai előképe az ő regényének. Búcsú és búcsúztatás. De azt is mondhatnám, hogy a pro-

vinciálisnak ítélt falusi világ megszentelése, és áttemelése az egyetemes értékek világába. Amíg létezett, darabos volt és gyeheennai. Buta, babonás, káromkodó, vagy éppen naiv örömök szertelen tája. De elmúlásával a legutolsó édenünk is volt, amit még a természet ajándékozott nekünk. Hogyan is lehetne hát az eltűnőről hűvös és tárgyilagos képet adni? Részletezőt és realitást? A rétek és nádasok fölött elégiák röpdösnek, mint bogarakra vadászó fecskék. A templomi ikonokról arany ömlik ki az utcára és a madarak lábára aranypor ragad. Tadeusz Nowak nem szépíti meg a lengyel vidék valóságát, még utólag sem, csupán a mítoszok patináját fújatja rá a műzsával.

Talán ő mondta egyszer baráti beszélgetésünk közben, hogy senki se veti meg olyan mélyen a paraszti életformát, mint a parasztok. Tapasztalat és élmény alapján mélységesen egyetértek vele. Most azonban, miután regényét s magyarra fordított verseit alaposabban megismerhettem, nem hallgathatom el, hogy nemcsak gyűlölni: szeretni se tudja más úgy a paraszti világot, mint az, aki maga is paraszt volt egykor.

Nem tudom: egy ötven évvel ezelőtt alkotó Tadeusz Nowak nem a szociográfiai és nem a drámai tények szikárságával teremtett volna írói légkört maga körül? A ma élőről viszont határozottan állíthatom, hogy a stilsával hódít. Minden, ami emlék, fájdalom, királyi dac egy parasztban, Tadeusz Nowak művészetében nyelvi valóságként és tényként él tovább. A Próféta című regényében például az énekelgető és a verssorok közt ribizlibort szürcsölgető özvegy összehajtogatott újsággal tatár lónak beillő legyekre vadászat. Kételkedés nélkül el kell hinnünk neki a jelenet hitelességét. Akár a népmesékben vagy a mítoszokban. El kell hinnünk a keskeny lánykezek létezését, melyek oly bizonytalanok, mint a jövődőlés.

Világlátásában Nowak nemcsak eddig emlegetett kortársával és magyar költő barátjával, Nagy Lászlóval rokon, de szerintem azokkal a dél-amerikai s közép-amerikai új prózaírókkal is — mondjuk Marquezzel és Cortazarral —, akik a képzelt valóságot semmivel sem tekintik életképtelenebbnek, mint a jegyzőkönyveket, vagy az Istenre is megesküdő koronatanúkat. Számukra ez a nyelv és a lét kutatása, a politikai és költői valóságé ugyanaz a földadat.

Lehet, hogy Nowak „barokkos realizmusa” élesen elüt a mai lengyel irodalom alaphangjától. Gomolygóbb, zsúfoltabb és „népiesebb” annál. Nálunk azonban minden sora otthonosan szól. Nyilván azért is, mert a magyar irodalomnak harminc-negyven éven át a paraszti fogantatású művek adták a főszólamát. Másrészt pedig azért, mert az a szellemi kincs, amit mi népi kultúrának hívunk Bartók, Kodály, József Attila, Illyés, Nagy László s a korai Juhász művészete révén, már kitörölhetetlenül nemzeti kultúránk része.